

розвитку та розгалуження туристичного ринку, воно буде більш зацікавленим в підтримці розвитку туризму у регіоні, прагнучи до збереження туристичних ресурсів.

У відповідності до цілей макроекономічної політики, рішення громади дозволяють встановлювати свої власні плани економічного розвитку та їх пріоритети.

Для досягнення стану, що характеризує сталий туризм, за умов планування розвитку на місцевому та регіональному рівнях, необхідно враховувати наступні аспекти:

- виявлення та планування туристичних ресурсів, залучення приватного сектора – домашніх господарств до практичної діяльності у сфері туризму;

- врахування тих чи інших форм регіонального або місцевого рівня розвитку, що визначають необхідний рівень підготовки до функціонування туристичного ринку;

- надання фінансової допомоги з метою отримання банківських кредитів для активізації туристичних маршрутів та об'єктів, що пов'язані із основними та супутніми туристичними послугами;

- надання підтримки суб'єктам господарювання туристичної індустрії в питаннях отримання відповідних та необхідних сертифікатів, професійних ліцензій і патентів;

- підготовка місцевих експертів з питань туризму, забезпечення кадрового потенціалу для туристичного ринку [5].

Стратегія сталого розвитку та мотивація діяльності в даній сфері повинна включати наступні важливі елементи:

- сприяння стійкому розвитку туризму в регіоні, отримання доходу і збільшення кількості робочих місць на місцевому рівні;

- спонукання до збереження природного та культурного середовища;

- створення організаційних форм та структур, які сприятимуть залученню інвестицій, особливо, в діяльність малих і середніх підприємств;

- сприяння співпраці між державним і приватним сектором, забезпечення умов для надання послуг в сфері туризму;

- забезпечення розуміння ролі туризму в регіональній економіці та національних урядів і регіональних організацій, що беруть участь у розвитку туризму;

- забезпечення регіональної згуртованості розробок у сфері туризму.

Отже, з економічної точки зору, міжнародний туризм – це особливий вид споживання товарів, послуг і матеріальних благ туристами, що виділяється в окрему галузь економіки, яка забезпечує споживачів всіма необхідними елементами - об'єктами харчування, транспортними засобами, культурними та побутовими послугами, об'єктами розміщення, а також розважальними заходами. В окремих країнах туризм є найбільш перспективною галуззю економіки, а сталий його розвиток та сталість як характерна ознака, є найбільш привабливим фактором як для інвесторів, так і для споживачів, розгляд практичних аспектів якого буде метою подальших наукових досліджень.

Література

1. Менеджмент туризма. Туризм как объект управления. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 302 с.
2. Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти [збірка статей]. – К.: Видавництво, 2007. – 161 с.
3. Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности. : – М.: Финансы и статистика, 2001. – 288 с.
4. Вавилова Е.В. Основы международного туризма / Е.В. Вавилова. – М.: Гардарики, 2005. – 160 с.
5. Шварц Е.А. Взаимосвязь эффективности использования природного капитала и конкурентоспособности России / Е.А. Шварц. – М.: Общественные науки и современность, 2009. – № 4. – С. 58-70.

330.341.1

Гармашова О.П., ст. викладач,
Севастопольський національний технічний університет

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ УМОВИ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Інтенсифікація міжнародних економічних відносин актуалізує проблеми конкурентного суперництва, створення та підтримки конкурентних переваг, підвищує вимоги до державної економічної політики щодо створення умов забезпечення і підвищення конкурентоспроможності національних економічних суб'єктів. У той же час, формування постіндустріального суспільства посилює роль знань і науки в економіці, прискорило інноваційні процеси і в результаті призвело до

зміни механізму конкурентного суперництва. Отже, конкуренція на засадах впровадження нових досягнень науки і техніки стає двигуном посилення конкурентоспроможності національної економіки. Ключовими факторами забезпечення конкурентоспроможності національної економіки замість традиційних, таких як наявність робочої сили, природних ресурсів, капіталу, стають інноваційні фактори, що сприяють безперервності інноваційних процесів та ефективності функціонування інноваційної системи.

Досвід розвинутих країн світу показує, що переорієнтація на інноваційний тип економічного розвитку потребує створення відповідних інституційних умов, а саме: адекватного ринкового середовища, інфраструктури, законодавчого та організаційного забезпечення, відповідних управлінських структур, а також шляхом встановлення злагоджених відносин між суспільством, державою, бізнесом та іншими суспільними інститутами.

Істотний внесок у дослідження ролі науково-технічного прогресу у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки зробили такі вітчизняні вчені, як: Ю.М. Бажал, Н.І. Гражевська, В.В. Зянько, П.С. Єщенко, А.І. Ігнатюк, В.І. Кондрашова-Діденко, І.І. Мазур, Л.І. Федулова, А.С. Філіпенко, А.А. Чухно та ін. [1-5]. Питанням активізації інноваційної активності суб'єктів господарювання присвячені праці таких авторів: В.Л. Осецький, А.М. Поручник, В.О. Сизоненко. Серед найбільш ґрунтовних наукових праць, в яких у тому числі розглядаються питання нормативно-правового регулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, слід виділити праці Л.І. Федулової, Ю.М. Бажала та А.А. Чухно [3; 4].

Слід відзначити, що навіть у вказаних вище працях відсутні конкретні висновки та пропозиції щодо необхідних змін у інституційно-правових умовах інноваційного забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Метою статті є розробка комплексу інституційно-правових змін, необхідних для ефективного формування національної інноваційної системи та забезпечення конкурентоспроможності України.

Під економічною категорією «інститут» будемо розуміти сформовані у процесі еволюції суспільства правила, норми та обмеження взаємодії індивідів, що визначають звичний спосіб організації різних сфер суспільного життя. Інститути взаємодіють між собою і утворюють інтегративну цілісність, тобто інституційну систему, метою якої є формування необхідних моделей поведінки економічних суб'єктів та забезпечення ефективного функціонування економічної системи в цілому [6, с. 39-40]. Внаслідок наявності різноманіття суспільних відносин, форм взаємодії економічних суб'єктів, тобто існування безлічі формальних і неформальних інститутів, пропонуємо виділяти в інституційній системі такі складові (рис. 1) [6, с. 45].

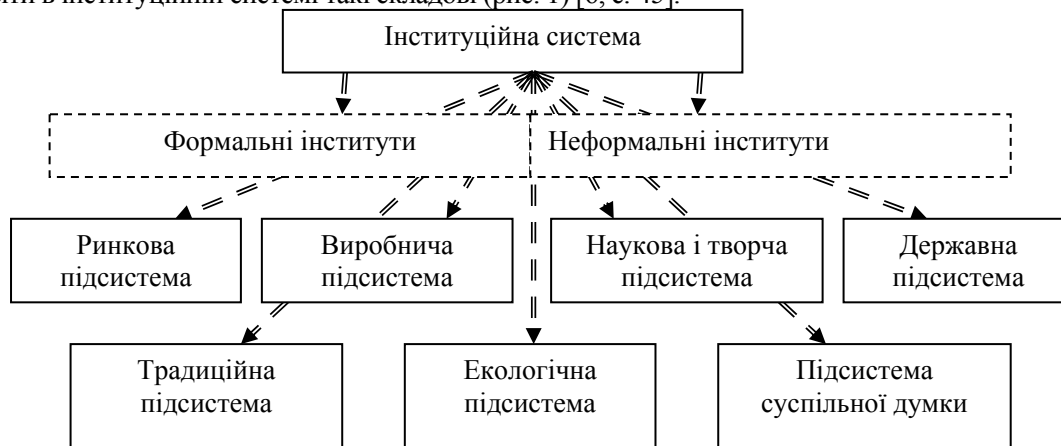

Рис. 1. Складові інституційної системи країни

При цьому на практиці економічні суб'єкти функціонують одночасно в декількох підсистемах, і саме на «стику» різних інституційних підсистем виникають проблеми, які пов'язані з необхідністю врахування норм поведінки та обмежень різних підсистем. Останнє пояснює особливі складнощі становлення національної інноваційної системи, оскільки вона охоплює практично всі інституційні підсистеми, отже, її становлення потребує значних перетворень у різних інститутах та підсистемах. Поняття «інституційні умови» (або «інституційне середовище») є ширшим за поняття «інституційної системи» [6, с. 37-39]. Інституційні умови включають не тільки національні інститути, але і зовнішнє середовище, оскільки формальні та неформальні інститути світової інституційної системи також впливають на соціально-економічні процеси в країні.

Інституційні умови підвищення конкурентоспроможності економіки України за рахунок інноваційних факторів слід розглядати як сукупність необхідних інститутів, які безпосередньо або

опосередковано сприяють активізації інноваційних процесів в країні. Оскільки відповідні інституційні умови формування національної інноваційної системи ще не створено, необхідні інституційні зміни, які пропонуємо трактувати як процес трансформації окремих інститутів або перехід інституційної системи з одного стану до іншого.

Необхідність інституційних змін при визначенні нових пріоритетів досягнення конкурентоспроможності національної економіки виникла внаслідок наявності в інституційній системі України таких явищ як:

– інституційний вакуум, тобто відсутність окремих формальних інститутів, які мають сприяти ефективному досягненню нових пріоритетів (зокрема, законодавча база в сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, елементи інноваційної інфраструктури та ін.);

– недовиробництво окремих інститутів, тобто недостатній розвиток деяких підсистем та інститутів, що знижує ефективність економічної системи в цілому, наприклад, слабкий розвиток інноваційної культури, фінансового забезпечення й ін.

Основною причиною цих явищ в Україні є відсутність внутрішніх імпульсів системи для впровадження та розвитку необхідних інститутів. Тому роль держави має полягати в створенні стимулів для інституційних змін, шляхом використання певних інституційних технологій, які полягають у генерації або імпорті інститутів, які здатні підвищити ефективність функціонування інноваційної системи та зміцнити конкурентоспроможності України. Тобто у проведенні будь-яких інституційних змін роль головного координатора зберігається за державою.

Серед основних інституційних змін, які мають супроводжувати розвиток національної інноваційної системи України та підвищення її конкурентоспроможності, головними, на нашу думку, є інституційно-правові зміни.

Інституційно-правові зміни необхідні для створення таких нормативно-правових умов, які стимулюватимуть формування та розвиток національної інноваційної системи України. Кількість законодавчих актів, прийнятих в Україні, що створюють основи наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, регламентують визначення та реалізацію державних пріоритетів, механізм державного регулювання та стимулювання всіх етапів інноваційного процесу, питання охорони прав інтелектуальної власності – перевищила позначку 300 одиниць, у тому числі 40 законів [7, с. 44-46]. Проте усі ці законодавчі акти не мають комплексного характеру, та не охоплюють усі елементи інноваційної системи. Чинне законодавство у сфері науки та інновацій є досить суперечливим, безсистемним, не має структурної повноти. Крім того, існує практика призупинення чинних законодавчих норм, що спричинює суттєві негативні наслідки та не відповідає інноваційним пріоритетам розвитку економіки. Можна виділити ціле коло проблеми в інституційно-правових умовах розвитку інноваційної системи України.

По-перше, результатом двадцятирічного формування законодавчої бази регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності є неузгодженість навіть термінології у чинних законодавчих актах, що зумовлює можливість різного трактування законів та скривлює статистичну звітність у сферах науково-технічної та інноваційної діяльності.

По-друге, чинне законодавство значно та безпідставно ускладнює процедури створення суб'єктів інноваційної діяльності, особливо окремих елементів інноваційної інфраструктури. Значні складнощі існують у процедурі створення нових технопарків, внаслідок чого залишились нереалізованими проекти створення технопарків на базі Нікітського ботанічного саду, Рівненського бізнес-інкубатора, Васильківсько-Обухівського технополісу та ін.

По-третє, основною проблемою недієздатності інноваційної системи в Україні є відсутність попиту на науково-технічні розробки. Для розв'язання цієї проблеми необхідно законодавчо закріпити інструменти стимулювання інноваційної діяльності підприємств.

По-четверте, досі не створено правові умови для ефективного функціонування венчурного капіталу. Формування інститутів венчурного фінансування та венчурного бізнесу в Україні було започатковано у 1992 році, проте розвиток їх йде повільно. Окремі питання венчурного фінансування розглядаються в Законі України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» 2001 року, в якому венчурний фонд розглядається як «закритий недиверсифікований інститут спільного інвестування», який здійснює лише «приватне (закрите) розміщення цінних паперів власного випуску», і активи якого більш як «на 50 % складаються з корпоративних прав та цінних паперів, які не допущено до торгів у торговельно-інформаційній системі і на фондовій біржі» [8]. Проте таке визначення венчурного фонду відрізняється від загальноприйнятого, оскільки не робиться наголос на інноваційній спрямованості розміщення коштів.

По-п'яте, недосконалість нормативно-правової бази в Україні доповнюється практикою постійних змін та припинення дії окремих статей законодавчих актів у сферах науково-технічної та інноваційної діяльності. Так, припинялася дія статей Законів України «Про інноваційну діяльність» та «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», у яких визначалась фінансова підтримка та методи регулювання інноваційної діяльності шляхом встановлення податкових пільг. В Україні часто не виконуються окремі статті законів, наприклад, щодо обсягів державного фінансування науки або величини оплати праці наукових працівників.

По-шосте, законодавчо не визначено систему управління державними цільовими програмами у сфері науки та інновацій. Ефективність програмно-цільового методу управління інноваційними процесами підтвердила багаторічна світова практика. До цього ж необхідно, щоб комплексні цільові програми були сформовані відповідно до пріоритетів розвитку національної інноваційної системи. Крім того, шляхи та етапи здійснення програм мають бути чітко визначеними, а ресурсне та фінансове забезпечення – повним та своєчасним.

По-сьоме, окремою проблемою є недотримання чинного законодавства, недієздатність судової системи України при порушенні прав економічних суб'єктів в процесі інноваційної діяльності. Важливою проблемою залишається недостатня ефективність захисту прав інтелектуальної власності. Особливо це стосується системи захисту прав промислової власності, яку в Україні не можна вважати задовільною. На думку міжнародних експертів, останніми роками було досягнуто прогресу у законодавчому забезпеченні охорони та захисту інтелектуальної власності, проте існуюча недосконалість у цій сфері все ще є важливим фактором, який перешкоджає створенню в Україні інноваційної системи. Не врегульовано належним чином питання оцінки та взяття на бухгалтерський облік об'єктів інтелектуальної власності. Для формування національної системи країни важливою проблемою є відсутність у законодавстві положень щодо запобігання подання заявок на винаходи в інші країни світу без попереднього подання заявок в Україні. Зазначені випадки призводять до неконтрольованого відтоку результатів інтелектуальної діяльності українських вчених за кордон та зменшення науково-технічного потенціалу країни.

Нестабільність та безсистемність інституційно-правових умов призводить до відчутних трансакційних витрат інноваційних підприємств. В результаті не створюються стимули для інноваційної діяльності та сприятливі умови для формування і розвитку інноваційної системи України.

Усунення такого стану справ потребує інституційно-правових змін для вдосконалення нормативно-правової бази регулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні.

1. Необхідно систематизувати законодавство у сферах науково-технічної та інноваційної діяльності, а також створити в подальшому Інноваційний Кодекс, який регулюватиме науково-технічну та інноваційну діяльність. Цей Кодекс має впровадити принципи, пріоритети, основні елементи та необхідні взаємозв'язки у національній інноваційній системі, зокрема:

– законодавчо затвердити пріоритети розвитку національної інноваційної системи України та ієрархію пріоритетних напрямків науково-технічної та інноваційної діяльності, а також механізми формування, реалізації та моніторингу досягнення запропонованих пріоритетів з встановленням відповідальності визначених органів влади;

– передбачити в законодавстві систему механізмів та інструментів стимулювання попиту на новачі (наукові розробки) та інноваційної активності в цілому. Зокрема потрібно передбачити комплекс податкових, кредитних та митних пільг, створити механізми участі держави у покритті ризиків пов'язаних з інноваційною діяльністю, а також сприяти розвитку інноваційної інфраструктури.

2. Розробити за законодавчо затвердити макроекономічний план формування національної інноваційної системи, який має бути основаним на пріоритетах розвитку НІС та включати комплекс конкретних державних заходів щодо формування національної інноваційної системи до 2030-х років, тобто до початку нової підвищувальної хвилі. План має включати заходи щодо розвитку всіх елементів НІС: науково-технічного потенціалу, виробничої бази комерціалізації нововведень (зокрема диверсифікацію джерел фінансування інноваційного процесу) та створення дієвої інноваційної інфраструктури. Макроекономічне планування слід доповнювати програмно-цільовим методом державного планування. Для цього необхідно вдосконалити Закон «Про державні цільові програми» в напрямку конкретизації механізму формування та регулювання програм у сферах науки та інновацій.

3. Науково-технічні програми, як система взаємозалежних за термінами, ресурсами та виконавцями заходів, мають створюватися тільки для досягнення пріоритетних напрямів наукової та

науково-технічної діяльності. Пропонуємо визначити не більш як 3 – 4 пріоритетні напрями наукової та науково-технічної діяльності. По-перше, це пов'язано з браком державного фінансування, а саме державний бюджет виступає основним джерелом фінансування науки. Оскільки системне недофінансування науки знижує ймовірність одержання результатів, то обсяги державного фінансування мають бути визначеними у Бюджетному Кодексі України та захищені від скорочення. По-друге, для повноцінного формування шостого технологічного укладу та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у майбутньому достатньо реалізувати хоча б 3 радикальні інновації.

4. Реалізація інноваційних програм передбачає їх поділ на дві групи в залежності від пріоритетів. До першої групи пропонуємо віднести пріоритетні напрями інноваційної діяльності, які виступатимуть «точками зростання» та дадуть змогу забезпечити конкурентоспроможність економіки України вже в поточному періоді. До галузей першої групи, на нашу думку, належать авіаційна та космічна промисловість, а також радіоелектронна промисловість. Реалізація таких цільових програм розвитку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності потребує прямого державного втручання, яке може відбуватися шляхом державного фінансового забезпечення перших стадій реалізації програм, сприятливої бюджетно-податкової політики, формування системи державних замовлень на інноваційну продукцію. До другої групи слід віднести програми реалізації тих пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, що засновані на використанні переважно не адміністративних, а економічних методів державного регулювання. До пріоритетів цієї групи пропонуємо віднести мікроелектроніку, сучасне автомобілебудування, виробництво медичної техніки та фармацевтичну галузь. Реалізація другої групи цільових програм розвитку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності може бути заснована на податкових інструментах стимулювання. Наприклад, держава може надавати податкові пільги або податковий кредит.

5. Реалізація програм модернізації виробництва має реалізуватись у критичних галузях народного господарства: у агропромисловому комплексі, хімічній галузі, машинобудуванні та для енергозбереження в усіх галузях народного господарства. Освоєння та поширення ресурсозберігаючих та маловідходних технологій виробництва може значно покращити таку критичну галузь економіки України як енергетична. Крім того, орієнтація на екологізацію змусить підприємства впроваджувати сучасні екологічно чисті технології, тобто збільшить їх інноваційну активність. На нашу думку, такі програми потребують грошово-кредитних інструментів стимулювання. Ризики цих проектів є значно меншими, проте держава може виступити гарантом при кредитуванні, крім того часткова компенсація відсотків по кредиту дасть змогу підвищити активність підприємств щодо відновлення та модернізації основних фондів.

6. Забезпечити виконання законодавства у сферах науково-технічної та інноваційної діяльності. Особливу увагу слід приділити охороні прав інтелектуальної власності, захисту інформації про видані патенти та свідоцтва, забезпеченню виконання укладених договорів тощо. Потребує вдосконалення правова охорона конфіденційної інформації, комерційної таємниці, «ноу-хау» та ін. Крім того, необхідно вдосконалити управління державними цільовими програмами з метою збільшення рівня результативності, що передбачає безперебійне забезпечення необхідними ресурсами та фінансуванням. Також з метою недопущення різного роду «тіньових» схем, необхідно чітко регламентувати умови надання всіх видів пільг та організувати об'єктивну експертизу інноваційних проектів без зайвих бюрократичних процедур та формальностей. Необхідно створити систему постійного моніторингу науково-технічного потенціалу України, формування та функціонування інноваційної системи країни. В першу чергу, моніторинг потребує якісної системи обліку та статистики, яка має бути організована за європейськими стандартами. Для збирання та інтерпретації даних про наукові розробки і інновації доцільно використовувати Керівництво Фраськати і Керівництво Осло.

Таким чином, законодавчі умови, які потрібні для розвитку національної інноваційної системи, в Україні ще не створено, тому необхідні інституційно-правові зміни щодо розробки та виконання макроекономічних планів і цільових програм розвитку інноваційної системи України, а саме: систематизація, вдосконалення та доповнення законодавства, а також посилення вимог виконання цього законодавства усіма суб'єктами (табл. 1).

Проте інституційно-правові зміни охоплюють переважно державну інституційну підсистему, яка забезпечує ефективну діяльність багатьох формальних інститутів. Проте важливою проблемою залишається відсутність інноваційної культури, тобто готовності підприємців до впровадження не тільки технологічних, але й соціальних, організаційних та маркетингових інновацій, що потребує

значних змін у неформальних інститутах, особливо в такій інституційній підсистемі як підсистема суспільної думки.

Таблиця 1

Комплекс інституційних змін, необхідних для інноваційного забезпечення конкурентоспроможності національної економіки

№	Характер змін
1.	Систематизація законодавства у сферах науково-технічної та інноваційної діяльності (встановлення пріоритетів та впровадження механізмів стимулювання інноваційної активності).
2.	Затвердження макроекономічного плану формування національної інноваційної системи.
3.	Розробка та реалізація науково-технічних цільових програми.
4.	Розробка та реалізація інноваційних цільових програм.
5.	Реалізація програм модернізації виробництва.
6.	Забезпечення виконання законодавства у сферах науково-технічної та інноваційної діяльності.

Крім того, формування інноваційної системи України потребує значних змін у науковій, виробничій та ринковій інституційних підсистемах, зокрема організаційних змін у напрямку створення ефективних суб'єктів господарювання, здатних забезпечувати безперервність інноваційних процесів. Усім цим питанням слід присвятити окремі ґрунтовні наукові дослідження.

Література

1. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 336с.
2. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн : теорія та механізм реалізації : [монографія] / Л.Л.Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
3. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [Л.І. Федулова, В.П. Александрова, Ю.М. Бажал та ін.]; за ред. Л.І.Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552с.
4. Чухно А.А. Твори: у 3 т. Т. 2. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика/ А.А. Чухно ; КНУ ім.Тараса Шевченка ; НАН України. – К.: ВІПОЛ, 2006. – 512 с.
5. Поручник А. Інноваційний потенціал України та його реалізація в міжнародному науково-технічному співробітництві / А. Поручник // Міжнародна економічна політика. – 2004. – № 1 – С. 94–121.
6. Баранов О.Г. Інституціональна економіка : навч. посібник / О.Г. Баранов.– Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – 196 с.
7. Національна безпека і оборона // Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – К.: Центр Разумкова, 2004. – №7 (55). – 48 с.
8. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» № 2299-III від 15.03.2001 офіц. вид. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. від 25.05.2001 – 2001. – № 21.

Рецензент докт. екон. наук, професор А.П. Вожов

330.341.1:330.322

*Шастун С. В., аспірант,
Житомирський державний технологічний університет*

ІННОВАЦІЇ ТА ІНВЕСТИЦІЇ: ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

В умовах жорсткої конкурентної боротьби та процесу світової глобалізації, який торкається всіх сфер людської діяльності, підприємства мають звертати особливу увагу на засоби збереження конкурентних позицій в ринковому середовищі. На сьогодні одними з найефективніших засобів збереження та подальшого розвитку існуючого стану підприємства є інновації. Лише за рахунок розвитку нових ідей, впровадження в практику господарюючих суб'єктів техніко-технологічних конкурентних можливостей підприємства мають змогу не лише реалізувати свій потенціал у повній мірі, а й забезпечувати собі перспективу розвитку шляхом відкриття нових ринків збуту, розширення асортименту продукції, орієнтації на нові сегменти ринку, освоєння різних типів виробництва продукції тощо. Водночас використання інноваційного підходу при створенні товарів призведе до раціональної та збалансованої економії при використанні ресурсів (матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших), які необхідні країні [1, с. 154]. Активізація інноваційної діяльності в умовах ринкової економіки пов'язана передусім з пошуком джерел і оптимальних форм інвестування, які мають забезпечити баланс між інноваційними витратами та фінансовими можливостями [2, с.